

Doc.dr. Merike Ristikivi¹

Lexica iuridica in Juridica
**Latinski termini kao odraz
 europeizacije estonske pravne kulture**

1. *Uvod*

Latinski je jezik oduvijek imao posebnu ulogu u zapadnoj pravnoj tradiciji. Estonski pravni sustav kao dio pravnog sustava kontinentalne Europe bazira se na rimskom pravu, koje se smatra zajedničkim nazivnikom europskih pravnih sustava; također ga zovu *lingua franca* pravnika svijeta². Istu dosljednost možemo uočiti i u jeziku rimskog prava – latinskome. Tako u estonskim tekstovima možemo naći pravne termine na latinskome koji su se razvili prije više od dvije tisuće godina.

U zadnjih nekoliko desetljeća, latinska pravna terminologija ima sve važniju ulogu u razumijevanju i komunikaciji između pravnika koji govore različite jezike i pripadaju različitim pravnim sustavima³. Također se može primijetiti da upotreba latinskih izraza olakšava unificiranje europskog pravnog sustava i omogućava razumijevanje pravne literature na međunarodnom nivou⁴.

1 Doc. dr. Merike Ristikivi je docentica za pravnu povijest, latinski pravni jezik i rimsko pravo na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Tartu (Estonija). Autorica je desetak relevantnih znanstvenih radova iz navedenih disciplina. Članak koji ovdje donosimo u hrvatskom prijevodu izvorno je objavljen u estonskom pravnom časopisu *Juridica International* XII/2007. Zahvaljujemo se autorici i uredništvu časopisa na dozvoli za objavljivanje članka na hrvatskom jeziku.

2 F. Wieacker. *Vom Lebenswert des römischen Rechts.* - K. Büchner (Hrsg.) *Latein und Europa.* Stuttgart: Philipp Reclam jun. 1978, p.97

3 N. Benke, F.S. Meissel. *Juristenlatein.* Lateinische Fachausdrücke und Redewendungen der Juristensprache, übersetzt und erläutert. Wien: Juridica1997, p.10

4 R. Knütel. *Rechtseinheit in Europa und römisches Recht.* – *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 1994, p.251

Latinske riječi i izrazi ni na koji način ne umanjuju važnost razvoja i upotrebe pravne terminologije na našem materinjem jeziku; naprotiv, ti izrazi obogaćuju jezik prava.

Terminologija, koja se analizira u ovom članku sadrži termine prikupljene iz estonskoga časopisa *Juridica* kroz proteklih 14 godina, od 1993. do 2006. Cilj pregleda upotrebe latinskog iz ove perspektive uvjetovan je sljedećim faktorima.

Baš je ovaj period zanimljiv ponajprije zbog znatnih promjena u razvoju države i prava u Estoniji. Republika Estonija stekla je samostalnost 1991. godine. Slijedila je radikalna pravna reforma, koju ukratko možemo okarakterizirati kao napuštanje bivšeg sovjetskog prava i uvrštenje u zapadno pravno okruženje. U toj je eri također Republika Estonija ušla u Europsku Uniju (1. svibnja 2004.). To je imalo za posljedicu primjenu europskog prava i odluka Europskog suda unutar konteksta pravnoga sustava estonske države. Integracija u međunarodnu trgovinu i prekogranične transakcije dodatno utječu na rastući utjecaj međunarodnog privatnoga prava. U tim okvirima, materijal prikupljen tijekom mog istraživanja odražava, u kontekstu estonskoga jezika, integraciju jednog specijalnog jezika, pravnoga jezika, u zapadnoeuropsko pravno okruženje. Upotreba latinskoga jezika razumljivo indikator je tog procesa. Zbog toga je jedno od pitanja postavljenog u ovom članku kako se promjene uvedene u gore spomenutoj pravnoj reformi odražavaju na upotrebu jezika estonskih pravnikâ u odnosu na latinske termine.

Upotreba latinske terminologije omogućava procjenu obrazovnog stupnja pravnikâ i stanja pravne kulture, uključujući kvalitetu pravnog obrazovanja. Drugim riječima, možemo procijeniti kvalitetu pripreme estonskih pravnikâ jer njihova upotreba latinskih pravnih termina ovisi o toj pripremi. U periodu našeg istraživanja, u Estoniji su izrađeni i izdani novi udžbenici koji se bave svim aspektima prava, koji upoznaju studente prava s europskim pravnim tradicijama i podučavaju ih kako se služiti terminologijom. Prilikom učenja tehničke terminologije, središnji faktor čini činjenica da je temeljni kolegij rimskog privatnog prava obvezni predmet estonskim studentima prava, a usko povezana s tim kolegijem je posebna nastava pravnog latinskoga jezika koju drži autorica ovog članka. Oba se predmeta slušaju u istom semestru. To se pokazalo uspješnim zbog činjenice da se u oba predmeta uče isti pojmovi i izrazi: na satu latinskoga za pravnikâ objašnjavaju se oblik i gramatika termina, a na satu rimskog privatnog

prava analizira se sadržaj. Iz toga proizlazi da opsežni materijal rimskoga prava postaje lakše razumljiv studentima, a terminologiju pamte brže i učinkovitije.

Kako bi olakšala podučavanje latinskoga pravnog jezika, autorica ovog članka je izradila udžbenik *Latinski za pravnikâ*⁵, koji omogućava studentima prava da dobiju pregled latinske gramatike i čiji vokabular obuhvaća, u biti, samo pravnu terminologiju. Udžbenik je baziran na pravnoj literaturi izdanoj u Estoniji: časopisu *Juridica*, novim udžbenicima za studente prava koje su napisali profesori Sveučilišta Tartu i različitim udžbenicima za rimsko pravo. (Također, udžbenik sadržava više termina i izreka iz latinskoga jezika koji se odnose na međunarodno pravo i diplomaciju, te anglo-američki pravni sustav.)

Ključni trenutak u istraživanju latinskih termina baziranih na časopisu *Juridica* bio je sastavljanje *Latinsko-estonskog pravnog rječnika*⁶, koji su 2005. Izdali prof. Klaus Adomeit, Merike Ristikivi and Hesi Siimets-Gross. Do pojave tog rječnika u Estoniji nije postojao sveobuhvatan rječnik latinskih pravnih termina. Manji broj latinskih pravnih termina zajedno s njihovim prijevodima mogao se naći samo u općim priručnicima i nastavnom materijalu. Kao članici grupe koja je sudjelovala u tom projektu, moj glavni interes i cilj bio je utvrditi koji su pravni termini latinskog porijekla, kao i njihov kontekst, ušli u opću upotrebu u estonskom pravnom jeziku; analizirati probleme koji nastaju pri upotrebi ili su tipični za upotrebu latinskih termina i fokusirati se na lingvistički aspekt upotrijebljenih termina, uključujući njihove ortografske posebnosti, njihovu morfologiju i njihovu povezanost s estonskom rečeničnom strukturom.

2. *Časopis "Juridica" kao osnova istraživanja*

Razlog zbog kojeg sam odabrala časopis *Juridica* kao osnovu svog istraživanja je taj što je on najvažniji estonski pravni časopis i trenutno je jedini u tom području. Prvi broj časopisa *Juridica* izdan je 1993. kao časopis pravnog fakulteta na sveučilištu Tartu. U 14 godina *Juridica* se razvila iz maloga fakultetskoga časopisa u nacionalni pravni časopis.

5 M. Ristikivi. *Ladina keel juristidele*. Tallin: Juura 2000 (drugo izdanje 2003, treće izdanje 2006) (na estonskom)

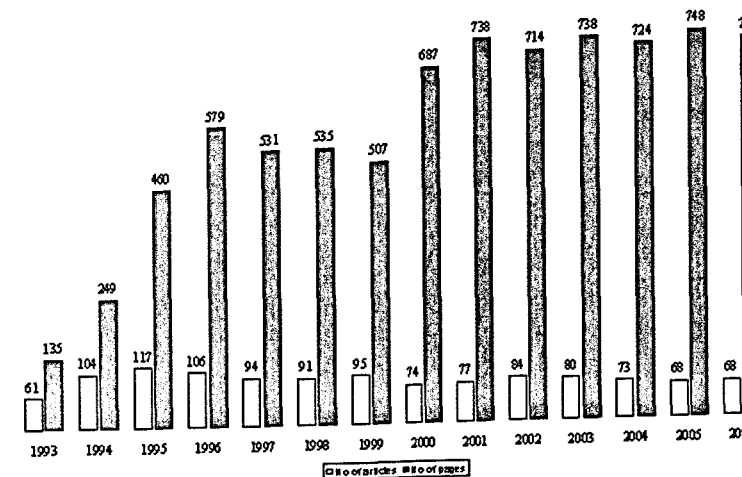
6 K. Adomeit, M. Ristikivi, H. Siimets-Gross. *Ladina-eesti õigussõnastik*. Tallin: Eesti Keele Sihtasutus 2005 (na estonskom)

136 brojeva časopisa *Juridica* koji su bili analizirani tijekom proučavanja sadržavaju 1192 članka i 8077 stranica⁷. Tablica br. 1 pokazuje kako je broj stranica u časopisu rastao kroz godine, jer su članci postali duži i opsežniji, iako ih je brojčano manje u pojedinom broju časopisa nego što ih je bilo ranijih godina. Na primjer, u prvoj godini izdavanja, 1993., ukupno je izdan 61 članak, a ukupan broj stranica za cijelu godinu iznosio je 135, a u 1994. već su tiskana 104 članka na 249 stranica. To znači da su ranijih godina članci bili relativno kratki, 2-3 stranice u prosjeku. Najveća kvalitativna promjena dogodila se 2000. godine, kada je časopis imao ukupno 687 stranica. Ipak, broj se članaka smanjio na 74, tako da je prosječna dužina iznosila otprilike devet stranica. Isti se omjer zadržao do danas, odnosno oko 75 članaka na 730 stranica izdanih godišnje.

Članci u časopisu *Juridica* sastoje se od tekstova koji se odnose na sva glavna područja prava i tako daju objektivan pregled različitih aspekata terminologije. Objavljeni članci odnosili su se na javno pravo, privatno pravo, međunarodno pravo, europsko pravo te teoriju, povijest i filozofiju prava. Članci iz znanstvenih grana pravne povijesti i rimskog prava – odnosno članci s temama koje općenito sadržavaju brojne latinske izraze - bili su malobrojni; na primjer, objavljena su samo dva članka o rimskom pravu. Dakle, lista latinskih termina i fraza ne odnosi se prvenstveno na pravnu povijest, nego u prvom redu nudi pregled općeg vokabulara današnjih pravnik.

Krug suradnika je vrlo širok. Stručnjaci u različitim pravnim disciplinama izdavali su svoje članke u časopisu *Juridica*. Osim profesora prava, među autorima su bili i pravni savjetnici, odvjetnici, tužitelji i suci.

⁷ Treba reći da se časopis *Juridica* izdaje tromjesečno

Tablica 1: Broj članaka i stranica u časopisu *Juridica*

Tijekom godina, časopis *Juridica* koristio se kao dodatni nastavni materijal u podučavanju pravnik; također su se svake godine u njemu izdavali sažeci bakalaurskih i magistarskih teza studenata prava. U posebnim brojevima posvećenim bakalaurskim i magistarskim radovima studenata, latinski se često koristi: u prosjeku 29-35 termina po broju časopisa *Juridica*. Posljednjih je godina upotreba latinskih izraza čak i porasla.⁸ Ti članci, koje su napisali studenti, omogućavaju nam dobar pregled tendencija u upotrebi latinskoga sa strane budućih generacija pravnik.

⁸ Posebni brojevi koji sadrže bakalaurske i magistarske radove: 1996/6 (korišteno je 29 latinskih termina), 1997/7 (11), 1998/6 (16), 1999/6 (20), 2000/5 (17), 2001/5 (47), 2002/5 (64), 2003/6 (30), 2004/6 (32), 2005/6 (44), 2006/6 (42)

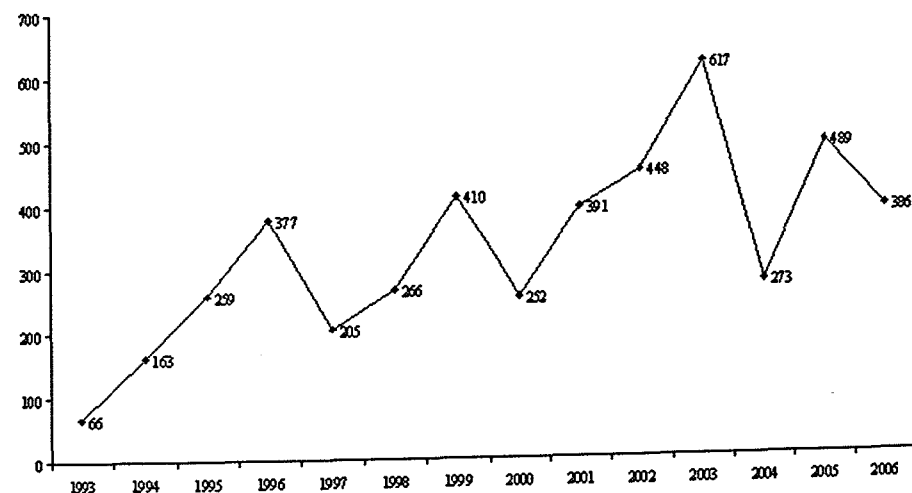
3. Učestalost upotrebe latinskih termina i fraza

Istraživanje uključuje izdanja časopisa *Juridica* od 1993.-2006.⁹ (to jest od početka do danas). Sveukupno je objavljeno 136 brojeva. Prve godine, 1993., izdano je šest brojeva; od 1993. do 2006. izdano je 10 brojeva *per annum*. U člancima se mogu naći 732 različita latinska termina i fraza. Sveukupno, latinski je korišten 4602 puta – dakle, prosječno 30 termina i fraza po broju i 3-4 termina ili fraza po članku. Ako podijelimo broj stranica s brojem termina i fraza, možemo uočiti da se latinski jezik pojavljuje, u prosjeku, na svakoj drugoj stranici *Juridice*.

Prema Tablici 2 upotreba latinskih termina značajno se povećala tijekom godina. Godine 1993. sveukupno je korišteno 66 termina, što je značilo u prosjeku, prilično skromnih 1.08 latinskih izraza po članku. Sedam godina kasnije, 2000.g. za usporedbu, latinski termini su iskorišteni 250 puta, što je prosječno 2.9 izraza po članku. A posljednjih godina, latinski su se termini u člancima pojavili otprilike 450 puta, što je prosječno 5.3 latinskih izraza po članku. Treba reći da je češća upotreba latinskih izraza 2003. i 2005. godine bila uvjetovana izdavanjem članaka o rimskom pravu i pravnoj terminologiji. Ako zanemarimo latinske termine korištene u tim člancima, prosječna upotreba izraza tih godina svodi se na 450, kao i drugih godina.

U ovom periodu istraživanja, međunarodno se zakonodavstvo detaljno proučavalo u Estoniji, a lokalno se zakonodavstvo uskladilo s međunarodnim i EU zakonodavstvom. Pravne reforme također utječu na upotrebu pravnoga jezika. Važno je u ovom trenutku napomenuti da se kvalitativna promjena u upotrebi jezika nije dogodila posljednjih godina, odnosno otkad je Estonija postala članica EU 2004. godine. Najznačajnije promjene u terminologiji počele su godinama ranije kad se pojavila spremnost za ponovnim uključanjem u europsko pravno

⁹ *Juridica International*, koja se izdaje jednom godišnje na engleskom jeziku od 1996., nije uključena u istraživanje jer je cilj ovog istraživanja ispitati upotrebu i utjecaj latinske pravne terminologije u profesionalnim publikacijama na estonskom jeziku

Tablica 2: latinski termini tijekom godina

okruženje. U širem smislu to znači da upotreba jezika mora držati korak s promjenama u društvu. Pravno se okruženje mijenja; posljedično, upotreba jezika se također mora promijeniti. Tako su promjene u estonskom pravnom sustavu navele estonske pravnike da uključe pri upotrebi pravnoga jezika one latinske termine koji su se ukorijenili u pravnu tradiciju Europe i često se koriste u praksi.

Upotreba latinskih termina prvenstveno ovisi o povijesnom razvoju određenog područja prava kojim se bavimo. Latinski se termini često koriste u člancima o pravnoj teoriji, filozofiji prava, kaznenom pravu, međunarodnom pravu, nasljednom pravu i obveznom pravu. U svim tim područjima terminologija koja se danas koristi razvila se već u antici ili u srednjem vijeku. Brojni latinski izrazi mogu se naći u brojevima *Juridice* iz 2002.: 108 izraza u 2002/1 (poseban broj o ugovornom pravu) i 86 izraza u 2002/9 (poseban broj o kodifikaciji), 91 izraz u 2001/1 (poseban broj o temeljnim pravima i ljudskim pravima), 156 izraza u 1996/8 (poseban broj o pravu vlasništva, javnoj nabavi, sudbenoj upravi i državnom budžetu), čak i 195 latinskih izraza u 1999/4 (poseban broj o etici). Vrlo se mali broj latinskih termina (katkada nijedan!) mogao naći u člancima o radnom pravu, obiteljskom pravu i poslovnom pravu. Razvoj i proučavanje tih

područja započeo je uglavnom u 20. stoljeću. Zbog toga postoji mala ili nikakva povezanost s rimskim pravom iz kojeg potječe veći dio latinskih pravnih termina. Grafikon pokazuje tri veća pada - 1997., 2000. i 2004. godine. U brojevima časopisa tih godina, objavljeno je nekoliko članaka o takozvanim novim područjima ili su čak bila izdani posebni brojevi. Na primjer, u 1997/4 (poseban broj o zapošljavanju i uslužnim odnosima) nalazi se samo jedna latinska fraza. Što se tiče učestalosti upotrebe, možemo uočiti da je 134 termina korišteno barem pet puta, 192 termina se spominje barem tri puta, a 297 latinskih termina i fraza je korišteno barem dvaput. Kad govorimo o učestalosti upotrebe, možemo reći da otprilike 200 latinskih termina i fraza čini dio aktivnoga vokabulara estonskih pravnikâ.

4. Najčešće korišteni termini

Latinski su pravni termini tipične pojedinačne riječi - korijenske riječi ili složenice. Osim imenica, koriste se i glagoli, pridjevi, zamjenice, brojevi i prilozî. Latinski termini su precizni i ekonomični, omogućavajući da izrazimo pojam za koji bi na materinjem jeziku trebali dugačko objašnjenje.

Najčešće latinske riječi u časopisu *Juridica* su *lex* (814 puta), *ius* (567), *corpus* (315) i *forum* (253). Takav rezultat ne čudi, jer "zakon", "pravo", "tijelo" i "sud" čine osnovne elemente prava. Na sličan način riječi koje slijede odgovaraju očekivanjima: *culpa* (112, "krivnja, nemarnost"), *ratio* (98, "razlog"), *res* (82, "stvar, predmet"), *factum* (78, "činjenica, događaj"), *poena* (63, "kazna"), *crimen* (51, "kazneno djelo"), *vis* (44, "sila ili nasilje"), *condicio* (42, "uvjet"), *pactum* (39, "pakt"), *locus* (37, "mjesto"), *causa* (35, "osnova"), *actio* (32, "zahtjev ili tužba"), *fides* (29, "vjera ili povjerenje") i *status* (27, "stanje ili položaj").

Najčešće se pojavljuju termini i fraze *corpus iuris* (236, "pravni zbornik"), *lex mercatoria* (134, "trgovački zakon"), *de lege ferenda* (118, "prema zakonu kakav bi trebalo donijeti"), *culpa in contrahendo* (79, "predugovorna odgovornost"), *lex fori* (66, "zakon suda"), *de facto* (64, "u stvari"), *de lege lata* (58, "prema postojećem zakonu"), *pacta sunt servanda* (43, "sporazume treba poštovati"), *lex specialis derogat generali* (38, "posebni zakon ukida opći za"), *ius cogens* (37, "prinudno pravo"), *nullum crimen nulla poena sine lege* (35, "nema ni

kaznenog djela niti kazne bez zakona"), *in dubio pro reo* (24, "u dvojbi u korist okrivljenika") i *ne bis in idem* (18, "ne dvaput o istome" – to jest, istoj osobi se ne može suditi dvaput za isto kazneno djelo). Najčešći izrazi su složeni termini koji se odnose na pravnu teoriju, ugovorno pravo, međunarodno pravo i kazneno pravo. Izrazi u većini slučajeva sadrže riječi navedene u gornjoj listi.

Osim pravnih termina, rasprostranjeni latinski izrazi i kratice često se koriste u člancima: *expressis verbis* (212, "izričitim riječima"), *op.cit.* od *opus citatum* ili *opere citato* (156, "u citiranim djelu"), *ad hoc* (76, "zbog ovog, zbog ove svrhe"), *ca.* od *circa* (61, "oko"), *sui generis* (58, "svoje vrste"), *prima facie* (56, "na prvi pogled"), *a priori* (45, "od prethodnog"), *ib.* ili *ibid.* od *ibidem* (36, "na istom mjestu ili u istoj knjizi"), *supra* (26, "iznad") i mnogi drugi. Takvi se izrazi u člancima obično koriste u svom općem, neutralnom značenju. Ipak, ponekad ih pojedini autor može upotrijebiti i u užem pravnom značenju.

5. Kontekst latinskih termina i fraza

Jedan od izvora za obogaćivanje specijaliziranoga vokabulara je posuđivanje riječi iz drugih jezika. U pravu, latinski je vrlo koristan izvor. Tijekom vremena, latinski termini koji se sad koriste u pravnom okruženju kontinentalne Europe, razvili su se na temelju rimskog prava. Ipak, različiti važni pravni termini na latinskome koji se redovno upotrebljavaju potječu iz srednjeg vijeka ili su iz modernog doba. Naime, razvoj prava stoljećima se bazirao na latinskome jeziku, čak i kad su nacionalni jezici počeli prevladavati u znanosti. U to vrijeme latinski je još uvijek bio oslonac ne samo što se tiče vokabulara i frazeologije, nego i u odnosu na sintaksu i stil. Također, posljednjih su desetljeća stvoreni novi pravni termini, naročito kako bi označili nove aktivnosti koje se odnose na različite pravne kontekste, društva i organizacije itd. Na primjer, za Europsko društvo koristi se i latinsko ime *Societas Europea*. Sud Europske Unije također stvara nove termine i upotrebljava manje poznate fraze. Zahvaljujući njegovim materijalima i izdanjima, izraz *fumus boni iuris* („privid dobrog prava“) ušao je u estonske pravne tekstove.¹⁰

¹⁰ Izraz znači da je zahtjev za podnošenje pravnog lijeka opravdan. K. Adomeit, M. Ristikivi; H. Siimets-Gross (bilješka 5), str.112

Proučavajući kontekst u kojem se pojavljuju latinski termini u radovima suvremenih pravnika, moramo primijetiti da označavanje pravnoga koncepta nije tako slobodno kao što je slučaj s drugim terminima. Pravni termini moraju biti precizni, učinkoviti i jasni. Pravni termini proizlaze iz pravnoga konteksta i čine vokabular pravnoga jezika. Termini u pravnim tekstovima moraju izražavati točno i u potpunosti sadržaj i značenje pojmova koje predstavljaju. Zato se latinski termini koje možemo naći u člancima u časopisu *Juridica* pojavljuju, u pravilu, kao normativni argumenti i sadržavaju specifičnu pravnu informaciju, naprimjer: „Zato pravna definicija delikta u modernim kaznenim zakonima sadržava ponajprije načelo *nullum crimen nulla poena sine lege*“¹¹.¹² Često nam takvi jezgroviti latinski termini omogućavaju da jednoznačno i precizno izrazimo ideje koje bismo inače morali opisivati dugačkom rečenicom ili čak s više rečenica.

Povremeno se izrazi koriste u retoričke ili ilustrativne svrhe – naprimjer: „Dopuna Smjernice nalazi se *mutatis mutandis*“¹³ u zakonu o Obligacijskom zakonu, § 42.¹⁴ Ovoj kategoriji pripadaju uglavnom opće poznati latinski izrazi kao *expressis verbis*, *ad astra*, i *dum spiro spero*, zajedno s drugim raširenim maksimama. Ipak je najteže povući granicu između pravne argumentacije i retorike u slučajevima kada fraze mogu zadobiti posebno značenje u pravnim kontekstima. Pravni se termin može pojaviti u pravnom jeziku, a može biti riječ običnoga jezika sa svojim određenim značenjem. Izraze kao *ultima ratio*, *a priori*, *prima facie* i *de facto* pravnici koriste u njihovom općenitom značenju, ali također i u posebnom pravnom smislu.

11 *Nullum crimen nulla poena sine lege* „nema ni kaznenog djela niti kazne bez zakona koji određuje kaznu“. (U daljnjem tekstu prijevodi autorice članka)

12 J. Sootak. Karistusseadustiku süüteoõiste ja deliktistruktuur (Definicija i struktura prekršaja u Kaznenom zakonu). *Juridica* 2001/7, str.448 (na estonskom)

13 *Mutatis mutandis* „s nužnim promjenama“

14 C. Ginter. Tüüptingimustest VÕS ja direktiivis 93/13/EMÜ (Standardni termini u Obligacijskom zakonu i Smjernici 93/13/ECC). – *Juridica* 2001/7, str. 506 (na estonskom)

Često možemo primijetiti da, iako estonski pravnici vole upotrebljavati latinske izraze u svojim člancima, prijevod na estonski izostaje.¹⁵ Jasno je da ponekad latinski izrazi u tekstu mogu uzrokovati zabunu i pogrešno tumačenje na strani čitatelja. Problem nije tako akutan kad se koriste dobro poznati pravni izrazi. Primjeri su *nemo iudex* princip (*Nemo iudex in causa sua*, što znači „nitko ne može biti sudac u svom slučaju“), pravilo *lex specialis* (*Lex specialis derogat legi generali*, „posebni zakon ukida opći zakon“), ili koncept *stare decisis* („držati se prijašnjih odluka“) ili sljedeći citat iz jednog broja časopisa *Juridica*:

„Pod određenim uvjetima možemo tvrditi da ono što je u Njemačkoj u pogledu položaja tužitelja u kaznenom postupku *de facto*, u Estoniji je trenutno *de lege lata*, a, po mom mišljenju, može također biti, s manjim promjenama, *de lege ferenda*.“¹⁶

Iako rečenica može biti dugačka i teško se može pratiti, svi korišteni termini pripadaju osnovnom vokabularu pravnika (prema učestalosti upotrebe) i zato su zapravo poznati.

Ipak, dosta često možemo naći vrlo rijetke termine koji sadržavaju specifičnu pravnu informaciju. Čini mi se da za one čitatelje koji ne poznaju pravnu znanost ili posebne komentare i objašnjenja te rečenice nisu posve razumljive. Samo dobro znanje latinskoga jezika nije u ovom slučaju dovoljno za točnu interpretaciju. Štoviše, može se dogoditi da cijeli kontekst bude nejasan ako se pogrešno shvati značenje latinske riječi ili termina. Kao primjer uzet ćemo ovaj citat iz časopisa *Juridica*:

„Liječnik mora zamijeniti paternalistički hipokratski pristup *salus aegroti suprema lex*“¹⁷ s važećim principom modernog društva *voluntas aegroti suprema*

15 Ovo je zanimljiva tema. Naročito ako pogledamo starije tekstove, uobičajeno je bilo koristiti termine ili duže odlomke iz „znanstvenih jezika“ bez prijevoda. Prijevod se smatrao patroniziranjem. Danas bi se izostanak prijevoda smatrao znakom da se autor želi praviti važan i čitatelja učiniti manje vrijednim jer ne zna što bi se od čitatelja očekivalo znati.

16 E. Kergandberg. Kümme märkust seoses prokuröri funktsionaalse rolliga Eesti tänases ja tulevases kriminaalmenetluses (Deset napomena o funkcionalnoj ulozi tužitelja u kaznenim postupcima u Estoniji danas i u budućnosti). – *Juridica* 1992/2, str.65 (na estonskom)

17 *Salus aegroti suprema lex* „spas bolesnika je vrhovni zakon“, *voluntas aegroti suprema lex* „volje bolesnika je vrhovni zakon“, *nihil nocere* „ne počiniti štetu“

lex, koji je konkretiziran s *tenet nihil nocere*.“¹⁸

U isto vrijeme, takva upotreba termina upozorava nas na činjenicu da tehnički jezik ima svoje vlastite osobine u usporedbi s općim jezikom. Neutralni vokabular općeg jezika, pravni termini, tehnički termini posebnih područja i gramatika modernog standarnog jezika sačinjavaju instrumente pravnog jezika.¹⁹ Sukladno tome, pravni tekstovi imaju posebne karakteristike; ipak, osim pravnih termina, terminologija određenog područja koji je predmet određenog pravnog teksta, uz dodatak općeg jezika, ima utjecaj na pravni jezik.²⁰

6. *Problemi i pogreške*

Pri upotrebi latinskih termina dolazi do nekoliko problema. U latinskom, koji je sintetički jezik, gramatički odnosi su predstavljeni u riječima upotrebom infleksijskih završetaka i sufiksa. Kao posljedica toga, prepoznavanje i razumijevanje latinskog termina može biti pod utjecajem upotrebe oblika jednine i množine, kao i upotrebe izraza u različitim padežima ili s različitim prijedlozima. Primjeri uključuju *actio>actiones* („tužba“> „tužbe“), *pactum>pacta* („pakt“> „paktovi“), *lex>leges* („zakon“> „zakoni“), *ius>iura* („pravo“> „prava“), *tacitus consensus>tacito consensu* („prešutan pristanak“> „prešutnim pristanakom“), *bona fides>bona fide>ex bona fide* („dobra vjera“> „u dobroj vjeri“> „prema dobroj vjeri“).

Pogreške se često pojavljuju u ortografiji latinskih izraza, kao i u slaganju oblika roda i padeža i u prijevodu latinskih termina. Najčešći je problem pri upotrebi latinskih termina ipak prilagodba stranih riječi kontekstu i njihovo uvrštavanje u estonske rečenice. Obično dolazi do pogrešaka u upotrebi dvaju oblika – osnovnog oblika u nominativu i priložne oznake u ablativu – u pravom kontekstu.

18 A.Nõmper. Stigma abordi kaalus (Slučaj pobačaja „Stigma“. Prijedlog izmjene nacrtu Kaznenog zakonika). – *Juridica* 2007/7, str. 447 (na estonskome)

19 K. Kerge. Õiguskeel, tema vahendid ja väljavaated (Pravni jezik: Načini i perspektive). – *Õiguskeel* 1995/4, str.6 (na estonskome)

20 R. Narits. Õigusteaduse metodoloogia I (Metodologija prava). Tallin: Juura 1997, stre.80-82 (na estonskome)

Otkrila sam da su najčešće greške u časopisu *Juridica* bile štamparske greške, koje su obično uključivale netočne samoglasnike i suglasnike: upotreba *vocatio legis* umjesto *vacatio legis*; *preater* (ili *prater*) *legem* umjesto *praeter legem*; *numerantur sententie*, *non ponderander* umjesto *numerantur sententiae*, *non ponderantur*; *summa summarium* umjesto *summa summarum*; *nebisin idem* umjesto *ne bis in idem*; *op. cot.* umjesto *op. cit.*; *ubiquae* umjesto *ubique*; *lucrum sessum* umjesto *lucrum cessans*. Kad netko koristi neprilagođene strane riječi, običaj je da se pišu kao u originalu. U nekim izoliranim slučajevima ipak autori članaka upotrijebili su pravila izgovora latinskoga jezika i promijenili ortografiju izraza ako je izgovoreni oblik bio drugačiji od pisanog oblika: *c* – [ts] i *x* – [ks] kao u *ekspressis verbis* umjesto *expressis verbis*, *lex spetsialis* umjesto *lex specialis*, i *sine periculo sotsiali* umjesto *sine periculo sociali*.

Također možemo pronaći pogreške u deklinaciji i slaganju. Nekoliko takvih pogrešaka odnose se na slaganje imenice i pridjeva, koji u latinskome uvijek moraju biti u istom padežu: *strictu sensu* umjesto *stricto sensu*, *ultimo ratio* umjesto *ultima ratio*, *lex posteriori derogat priori* umjesto *lex posterior derogat priori*, *lex posteriori derogat leges priori* umjesto *lex posterior derogat legi priori*, *lex generali* umjesto *lex generalis*. Osim toga, imenice i pridjevi u latinskome se uvijek slažu u rodu. Latinska riječ *mos* („običaj, tradicija“) je muškog roda i uz sebe traži muški oblik pridjeva. U datoj rečenici pak, korišten je ženski oblik pridjeva: *bonae mores* umjesto *boni mores*. Također, izraz *ius* („pravo“) se ponekad pogrešno koristi. Ova riječ je u latinskome srednjeg roda, pa bi tako njezin atributni pridjev također trebao biti srednjeg roda. Ipak, u nekoliko slučajeva u člancima možemo pronaći nastavke za muški rod: *ius naturalis* umjesto *ius naturale* i *ius animatus* umjesto *ius animatum*.

Mora se naglasiti da su takve greške bile tipične za prve brojeve najranijih godina časopisa *Juridica*. Posljednjih godina ne mogu se pronaći ozbiljne pogreške. Izbjegavanje pogrešaka i provjeravanje latinskih i drugih stranih termina osobito je važno jer se časopis koristi i kao materijal za učenje. Netočni gramatički oblici, naročito u članku kojeg je napisao profesor prava, mogu studente navesti na pogrešno razmišljanje. Naprimjer, izraz *strictu sensu* – s krivim gramatičkim nastavkom – najprije se pojavio u članku kojeg je pisao profesor, a kasnije u članku kojeg je pisao jedan od studenata. Takvo ponavljanje pogrešaka i neželjenih konstrukcija ukazuje da se pravni jezik, prije svega, usvaja kroz rad s postojećim tekstovima.

7. *Zaključci*

Pravo je područje u kojem su lingvistička sredstva izražavanja od najveće važnosti. Ova disciplina djeluje direktno kroz jezik; riječ ili izraz dobivaju u njoj pravnu snagu. Estonsko pravo, kao i upotreba pravnoga jezika, bazira se na povijesnim tradicijama Europe. Vremensko razdoblje koje se odnosi na ovo istraživanje smatra se odlučujućim periodom u razvoju estonskoga prava: vratili smo se još jednom zapadnom pravnom okruženju, koje znatno ovisi o latinskome jeziku. Pravna reforma u Estoniji popraćena je promjenama u upotrebi izraza kojima se služe estonski pravници. U časopisu *Juridica* integracija estonskog pravnog jezika u europsku pravnu kulturu vidi se u relativno velikom porastu upotrebe termina na latinskome jeziku, kako u smislu općenitoga pojavljivanja termina, tako i u odnosu na usvajanje brojnih novih latinskih termina. Može se primijetiti da najveće promjene u terminologiji i njezinoj upotrebi potječu iz vremena koje je prethodilo službenom pristupanju u Europsku zajednicu. Otud trenutna studija jasno otkriva spremnost na reforme također i na lingvističkome nivou.

Rasprostranjenost latinskih pravnih termina u modernom svijetu i principi njihove upotrebe ovise o uvjetima koji proizlaze iz povijesnoga razvoja, lingvističke ekonomije latinskih termina i njihove djelotvornosti u komunikaciji u području o kojem govorimo. U najvećem dijelu latinski se termini pojavljuju u područjima pravne teorije, pravne filozofije, obveznog prava, nasljednog prava i kaznenog prava, koji su se razvili i čija terminologija se formirala već u vrijeme starog Rima i u srednjem vijeku. U novijim područjima prava, kao što su trgovačko pravo ili radno pravo, terminologija se razvila u vrijeme kada latinski jezik više nije bio premoćan kao jezik znanosti. Zbog toga u člancima koji se odnose na ta područja ima malo latinskih termina. S jedne strane, latinski termini se koriste u retoričke i ilustrativne svrhe. Ipak, u pretežnom broju slučajeva, latinski termini kao normativni parametri izražavaju specifičnu pravnu informaciju.

Principi i trendovi u upotrebi terminologije poprimaju oblik u pravnom obrazovanju. Kombinacija predavanja rimskog privatnog prava i pravnoga latinskoga jezika, omogućila je estonskim pravnicima dobru pripremu i uvjete za usvajanje i upotrebu latinskih termina. U isto vrijeme, pogreške u ortografiji i morfologiji termina usmjerava pozornost na praktične probleme koji prate upotrebu

stranog jezika. Kontinuirana upotreba latinskih izraza u posebnim brojevima časopisa *Juridica* koja su sadržavala sažetke bakalaurskih i magistarskih teza, ukazuje da ćemo vjerojatno biti svjedoci sličnoj upotrebi terminologije u pisanim radovima budućih pravnika u Estoniji. Zato se možemo nadati da se promjene u pravu i upotrebi latinske terminologije, koje odražavaju današnju estonsku pravnu kulturu, razvijaju zajedno s pravnim tradicijama Europe. *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis.*